

Федот Жилко

ДІАЛЕКТНІ ОСНОВИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

1. Дослідження діалектних основ літературної мови має важливе не тільки теоретичне, але й практичне значення для встановлення норм літературної мови, в роботі школи й т. д.

Цілий ряд історичних причин зумовив виникнення нової української літературної мови. В зв'язку з ліквідацією решток української державності російським царизмом у другій половині XVIII ст. відбувається розрив у літературно-мовній традиції, давня літературна мова занепадає в Східній Україні. Це мало вирішальне значення для долі давньоукраїнської літературної мови. Вона не трансформується в новий вид на основі народної, а далі занепадає, проживотівши в досить зміненому вигляді в Галичині, Буковині й Закарпатті аж до Великої Жовтневої соціалістичної революції. Проте рештки цієї давньоукраїнської мови позначились на долі нової української літературної мови.

Розрив у традиції літературної мови обумовив виникнення нової української літературної мови спочатку на різних діалектних основах: східноукраїнського варіанта на основі середньонаддніпрянських говірок, західноукраїнського (галицького) – на основі наддністрянських; крім того, були ще спроби суто місцевих говіркових основ літературної мови, як-от закарпатський, лемківський.

Були два головних потоки становлення нової української літературної мови – східноукраїнський, який стає в II половині XIX ст. основним, і галицький, що в XX ст. вливається в основний і зникає. Проте сліди становлення нової української літературної мови на основі наддністрянських говірок виявляються в сучасній українській літературній мові – в граматичній будові (морфологія і синтаксис), у лексиці й фразеології.

2. Тенденції до єдиної української літературної мови виявилися вже в першій половині XIX ст., а особливо з появою творчості Т. Шевченка, що в частині жанрів літературної мови (художньої літератури) зумовив орієнтацію ¹⁷ | ¹⁸ поетів, письменників на середньонаддніпрянську говіркову основу.

Проте розвиток національно-визвольних тенденцій в західноукраїнських землях зумовлює дальше посилення галицького варіанта нової української літературної мови, отже й становлення нової української літературної мови на наддністрянській основі. Однак на галицькому варіанті нової літературної мови весь час був помітний вплив головного потоку становлення української літературної мови на середньонаддніпрянській діалектній основі. Це виявлялося в лексиці, синтаксисі, морфології.

3. З посиленням національно-визвольного руху, який породила революція 1905 р., виявляються тенденції до консолідації елементів української

культури, мистецтва, науки, що знаходить своє відбиття в тенденціях до створення і єдиної української літературної мови. Це виявляється:

1) в посиленні впливів галицького варіанта літературної мови на східноукраїнський, 2) в перевазі східноукраїнського варіанта над галицьким і в тенденціях створення єдиної української літературної мови на основі середньонаддніпрянських говірок.

4. Після Великої Жовтневої соціалістичної революції зовсім припиняється існування галицького варіанта давньої української літературної мови (зникає „москвофільство“), виявляються деякі тенденції створення окремої літературної мови на основі карпатських говірок, галицький варіант нової української літературної мови поступово починає підпадати впливам східноукраїнського — виникає по суті єдина українська літературна мова.

5. Нова українська літературна мова тільки після возз'єднання всього українського народу стала перед фактом визначення єдиної фонетичної (орфоепічної) основи, єдиної граматичної будови, а також лексичного складу та фразеологічних засобів.

У нашому мовознавстві ще не розроблені деякі теоретичні питання щодо діалектної основи певної літературної мови.

Українська літературна мова виникає на основі місцевих народних говірок, а не говірок міст. Це зумовлено колоніальним станом українського народу протягом його історії, полонізацією міст на заході, мадьяризацією на Закарпатті і русифікацією на сході.

6. Фонетика нової української літературної мови ґрунтується на порівняно вузькій базі середньонаддніпрянських говірок, а саме на правобережних середньонаддніпрянських, що із заходу окреслюються р. Гірський Тікич, з півночі лінією Біла Церква — Ржищів, з півдня — Тясьмин, і лівобережних полтавських говірках приблизно між р. Дніпром і Сулою. ¹⁸ | ¹⁹

7. Морфологічна діалектна основа сучасної української літературної мови виявляється в середньонаддніпрянських говірках (правобережних і лівобережних), що з півдня окреслюються умовною лінією верхів'я р. Гірського Тікича — Корсунь Шевченківський — Черкаси — Диканька — Лубни. Крім того, деякі елементи морфологічної будови сучасної літературної мови (словотворення) засвоєні з південно-західних діалектів через вплив галицького варіанта літературної мови.

8. Синтаксис сучасної української літературної мови має порівняно ширшу діалектну основу — це південно-східні діалекти взагалі, частково південно-західні (особливо в жанрах художньої літератури) й зрідка — північні.

На синтаксис сучасної літературної мови з інших діалектних груп особливий вплив мали південно-західні говірки (зокрема наддністрянські) через галицький варіант літературної мови. Це виявляється в будові

словосполучень, у особливостях керування дієслів, вживанні прийменників і сполучників.

9. Лексичний склад сучасної української літературної мови має найширшу діалектну основу. Теоретично можна зробити припущення, що жанри художньої літератури можуть вбирати для зображення місцевого колориту лексику будь-якого з діалектів української мови.

Основою лексичного складу сучасної української літературної мови є південно-східні говори. Через галицький варіант літературної мови до складу лексики сучасної української літературної мови зайшла певна частина слів із південно-західних діалектів.

Частково письменники вносять деякі слова і з інших діалектів (як-от північних).

10. Літературна мова вбирає частково лексичні елементи тієї мови, що її впливу зазнає на початках свого розвитку. Для української літературної мови це був вплив польської літературної мови (особливо для галицького її варіанта), а особливо – російської, що й тепер значною мірою позначаються на лексиці й фразеології.

Крім того, літературна мова вбирає й ті слова інших мов, що набувають рис міжмовного спілкування – т. зв. інтернаціоналізми.

11. Сила і монолітність літературної мови в її місцевій діалектній основі. Такою основою є середньонаддніпрянські говірки – для фонетики, морфології і частково синтаксису нової української літературної мови.

Певне міждіалектне нашарування в новій українській літературній мові є в деяких синтаксичних засобах, що не зовсім ще відстоялись і унормувалися в лексичному складі та фразеологічних засобах. ¹⁹ | ²⁰

12. Літературна мова, виникнувши на основі певних діалектів, з її розвитком, що супроводить зростання взагалі культури народу, піднесенням освіти, щодалі більше починає впливати на діалекти, витискуючи ті з них, що не входять до її основи. Це відбувається шляхом заміни (субституції) діалектних фонем, говіркових відтінків фонем, діалектних морфологічних рис, а почасти й синтаксичних. Протягом ряду поколінь починають зникати діалектні місцеві відмінності, і поширюються риси, спільні для всього народу і літературної мови. Таким чином, літературна мова набуває і загальнонародної розмовної форми, а діалекти зникають.

Джерело: Доповіді та повідомлення [Ужгородського державного університету]. Серія філологічна. – 1958. – №3: Матеріали першої Ужгородської міжвузівської конференції, присвяченої вивченню карпатських говорів. – С. 17-20.